

Tartu Ülikool
Usuteaduskond
Vana Testamendi ja semitistika õppetool

Maris Mäe

Jeemeni juutide hennatraditsioon

Bakalaureusetöö

Juhendaja

PhD Anu Põldsam

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
I.Henna kasutamine juudi traditsiooni kontekstis	5
1. Ajalooline ülevaade: juudid ja henna	5
2. Henna Heebrea Piiblis, Mišnas ja Talmudis	7
3. Hennajuudi rahvameditsiinis	9
II.Jeemeni juutide hennaga seotud rituaalid ja sündmused	10
1. Henna igapäevasekosmeetikumina	10
2. Pulmadele eelnev hennarituaal	10
3. Pulmahenna mustrid ja tehnikad.....	12
4. <i>Mikve</i> ja menstruatsioon	14
5. Juudi usupühad	14
III.Jeemeni juutide seas levinud hennatraditsiooni muutumine ajas	16
1. Jeemeni juutide hennatraditsioon tänapäeval	16
2. Kombestiku muutumine osana sekulariseerumisprotsessist.	17
Kokkuvõte	19
Kasutatud kirjandus	20
Henna tradition among Yemenite Jews – Summary	22
Lisad	
Lisa 1. Joonis. <i>Lawsonia</i> <i>Intermis</i>	23
Lisa 2. Foto. Jeemenimaapiirkonnast pärit pruut	24
Lisa 3. Foto. Sanaast pärit noorpaar	25

Sissejuhatus

Mitmete judaismis esinevate tähtsamate üleminekusündmustega seoses räägitakse sageli hennamaalingute tegemisest, neist kuulsaim on pulmadele eelnev hennatseremoonia, mille käigus kaunistatakse hennamaalingutega pruut ja mõnikord ka peigmees. Toimingut peetakse seejuures pühaks ja tähenduslikuks ning sellega seotud uskumused omistavad hennale maagilisi omadusi. On teada, et ajalooliselt on henna pea iga diasporaas¹ elava juudikogukonna traditsiooni juurde kuulunud, välja arvatud Ida-Euroopa juudid², mis on põhjendatav henna taime (*Lawsonia Intermiss*) kasvualaga (Lähis-Ida, Põhja-Aafrika, Lõuna-Aasia ja Araabia poolsaar³).

Teema valiku ajendiks oli ühest küljest juutide henna kasutamisega seotud uskumuste vähene uuritus, teisalt annab rituaalide tähenduse muutumine ajas, nagu näiteks hennatraditsiooni muutumine, aimu juutide sekulariseerumisprotsessi toimumisest või argumenteerib selle toimumise vastu.

Töö eesmärgiks on uurida juutide hennatraditsiooni Jeemeni juutide kombestiku näitel, mis on enim dokumenteeritud ja mida on ühtlasi autentseimaks peetud. Tähtsaimaks kõnealuseks sündmuseks on juba nimetatud pulmadele eelnev hennarituaal, millega on seotud nii pruut kui peigmees, kuid mis siiski keskendub pigem pruudile ja mida tuntakse tänapäevases Iisraelis läbi viidava traditsioonilise pulmadele eelneva hennarituaali võrdkujuna.

Kolmeks alapeatükiks liigendatud töö koostamisel on kasutatud ajaloolist, deskriptiiv-analüütilist ja osaliselt fenomenoloogilist uurimismeetodit. Esimene peatükk kirjeldab juutide jaoks olulisi aspekte henna kasutamise ajaloost, püüdes määratleda nähtuse päritolu ning algselt tähendust. Teine osa tutvustab täpsemalt

¹ Nende diasporaas kogukondade all peetakse silmas Hispaanias, Põhja-Aafrikas, Araabias, Lähis-Idas ning Lääne- ja Kesk-Aasias etnilise ja usulise vähemusena elavaid juudikogukondi.

² Sienna, Noam. *Old Patterns, New Skins: Jewish Henna Ceremonies and the Politics of Heritage*. Brandeis University, 2011, lk 5.

³ Alekand, Katrin. *Kirjatud kehad ja kehakirjad*. Tartu Ülikool, 2008, lk 40.

juudi elu sündmusi, mille korral hennamaalinguid tehakse ningannab Jeemeni hennakombestiku näitel ülevaate juutide poolt kasutatavatest tehnikatest, mustritest ja nende tähendustest. Kolmas peatükk vaatleb hennatraditsiooni tähtsust tänapäeval, keskendudes 20. sajandil keskel Jeemenist Iisraeli ümber asunud juutide vastava kombestiku, hennaga seotud uskumuste ja nende muutumise analüüsimisele.

Käesoleva uurimustöö esimeses osas osutatakse olulisematele daatumitele ning kirjutistele, mis kajastavad henna kasutamist vanas Lähis-Idas nii sealsete kui ka hiljem diasporaas elanud juutide hulgas. Töö teine ja kolmas osa keskenduvad hennatraditsiooni kirjeldamisele lühema ajaperioodi lõikes ning võtavad vaatluse alla juutide hennatraditsiooni iseloomu ja muutumise ajas Jeemeni juutide hennatraditsiooni näitel.

Kuigi Jeemeni juutide hennatraditsioon on kõigist juutide hennatraditsioonidest paremini dokumenteeritud ja uuritud, ei leidu antud teema kohta siiski suuremahulalisi monograafiaid. Pigem esineb artiklimahus üksikuurimusi, mille rõhuasetus vastavalt etnoloogiline, sotsioloogiline või antropoloogiline. Hennarituaalide tähendust religioossest aspektist on uuritud sagedamini seoses islamiga, kus sellele, sarnaselt judaismiga, omistati maagiline tähendus, kaitsev omadus ja kus seda rakendati muuhulgas üleminekuriituste ajal. Olenemata uuritavast religioonist, on uuringute läbiviijad tihti eri seisukohtadel hennatraditsiooni algse päritolu ja tähenduse suhtes.

Kuivõrd hennat seostatakse sageli just naistega, on uuritud sotsioloogilisi muutusi Jeemeni päritolu juudi naiste ümberasumisellänelikku ühiskonda, mis kajastuvad hästi ka henna kasutamise traditsiooni muutumises. Käesoleva töö allikadena on kasutatud kahetähtsama fenomeni uurinud autori, Jeemeni päritolu juudi naiste elukorralduste kohta sotsioloogilisi uuringuid läbi viinud Rachel Sharaby ja Iisraelis juutide hennatraditsiooni uurinud Noam Sienna, teadustöid. Analüüsitakse nende ja teiste vähem mahukate uuringute tulemusi ja tulemuste varieerumist eri teadustööde kontekstis. Otsitakse suundi, mis viitaksid juutide hennatraditsiooni päritolule, selle algsele tähendusele ja samuti pakutakse tõlgendus selle muutumise tähendusele ajas.

I. Henna kasutamine juudi traditsiooni kontekstis

1. Ajalooline ülevaade: juudid ja henna

Viited henna kasutamisele Vanas Egiptuses ulatuvad tagasi aastani 3400 eKr, kust pärinevad teated esimeste hennatatud juustega muumiate kohta, ajavahemikust 1200-1100 eKr on teada ka hennatatud sõrmeotstega muumiad. Nende aastatuhandete vahele jääb teisigi üksikuid viiteid henna kasutuse kohta, seda nii ravim- kui lõhnataimena. Just healõhnalise taimena märgitakse henna ära ka Heebrea Piiblis, Ülemlaulu raamatus (Ül), mille koostamisaegon tõenäoliselt 500.-400. aasta paiku eKr. Ligikaudu 200. aastal pKr kirjutatud Mišnas, mis kujutab endast sajandite pikkuse suulise traditsiooni kirjalikku fikseerimist, kirjutatakse henna taimest kui Iisraeli alal kasvavast värvainest ja põllumajanduslikust tootest ning 500.-600. aasta ringis pKr tekkinud Talmudis, mis sisaldab endas nii osi Mišnast, nende kommentaare, kui ka muud ainet, kirjeldatakse hennat kui ravimtaime. Alles aastatel 700-800 pKr mainitakse esimest korda hennaga maalitud naiselikke ornamente, seda islami jaoks olulises kogumikus *Ahadith*'is¹, millele järgneb juutidega seotud ajaloolisi märkmeid: juudid kui Vahemere ääres hennaga kaubitsejad⁹. sajandi paiku pKr, Ibeeria poolsaarel nii juudi kui moslemi poeetide poolt hennatatud sõrmeotste mainimine ilu tunnuseks 10. sajandil pKr ja pulmadele eelneva hennatseremoonia esmakordne mainimine Egiptuse juudi pulmalepingus 1243. aastal.²

Kust pärinevad juutide traditsioonilised hennarituaalid ja hennamaalingute tegemine, sellele pakuvad erinevad allikad vastuseks mitmeid variante. Ühe oletuse kohaselt on Ibeeria poolsaare päritolu ehk *sfaradim* ja Põhja-Aafrika ning araabiakeelsete maade ehk *mizrahim* juudid võtnud kombestiku üle moslemitest

¹*Ahadith* – Prohvet Muhammedi ütluste kogumik väljaspool Koraani. (Dictionary of Spiritual Terms. <http://www.dictionaryofspiritualterms.com/public/Glossaries/terms.aspx?ID=57>. 6.05.2013.)

² Henna by Sienna. Henna history timeline. <http://www.hennabysien.com/index.html>. 6. 05. 2013.

naabritelt¹. Teisalt arvatakse, et komme pärineb just Jeemeni juutidelt, kes erinevad *sfaradim* kogukondadest oma traditsiooni autentsuse säilitamise poolest, millele löid soodsad tingimused nii Jeemeni riigi isoleeritus, sidemete katkemine teiste moslemimaades resideeruvate juudi kogukondadega, kui ka seadus, mis ei lubanud teiste religioonide tunnustajatel moslemitega sarnaneda.² Sel põhjusel on Jeemeni juutide pulmaeelsehennarituaali väljanägemist, samuti kostüüme nimetatud, tihti kõnealuse juudi kogukonna enda poolt, teiste juudi kogukondadega võrreldes lähedasemaks põliste israeliitide omale nende Egiptusest väljarännu aegu³; rituaal on võetud kaasa *aliija*⁴ käigus Jeemenist Iisraeli 20. sajandi keskel ning muutunud tänapäeva Iisraelis „traditsioonilise“ hennarituaali võrdkujuks.⁵⁶

Henna on olnud kõigi diasporaa juutide kogukondade traditsiooni osaks, välja arvatud Ida-Euroopa juutide ja tänaseks kadunud Hiina kogukonna seas. Peale Jeemeni oma on neist tuntuma hennatraditsiooniga Põhja-Aafrikas, Lähis-Idas, Vahemereäärsetes kogukondades ning Lääne- ja Kesk-Aasias elavate juudi kogukondade traditsioonid.⁷

Siiski ei saa tormata ühtki hennarituaali täielikult autentseks tituleerima. Ainuüksi Jeemenis hajusana paiknenud juudi kogukondade vahel erinesid need nii pikkuse kui ilme poolest: topograafiliste tingimuste poolt loodud raskused kogukondade vahelises suhtluses kujundasid välja unikaalse rituaali igas linnas või külas. Riietumistavad, laulud, tantsud ja henna nahale kandmise protsess erinesid kogukondade vahel.⁸

¹Sharaby, Rachel. Intercultural Mediators: Women Organizers of Henna Rituals of Yemenite Jews in Israel. – *Sociological papers. Between Traditions and Modernity: The Plurality of Jewish Customs and Rituals*. Volume 13. Sociological Institute for Community Studies Bar-Ilan University, 2008, lk 76.

² Jewish Virtual Library. Yemen.

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/Yemen.html>, 6.05. 2013.

³Zahavi – Clothing of Jews. <http://www.zahavi-ltd.com/127591/Clothing-of-the-Yemenite-Jews>, 6.05.2013.

⁴*Alija* – heebrea keeles ‘ülesminek’, juutide lahkumine diasporaast Iisraeli maale, alalisel elukohta. (Sirel, Stanislav. *Judaismi taskusõnastik*. Rakvere, 2007, lk 6.)

⁵ Henna by Sienna. Jewish henna. <http://www.hennabysien.com/jewish-henna.html>. 6.05.2013

⁶Sharaby, Rachel. The Bride’s Henna Ritual: Symbols, meanings and changes. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*. Issue 11, March 2006, lk 11.

⁷Sienna, lk 5.

⁸Sharaby 2008, lk 75 – 76.

Henna kasutus on olnud piiritletud tema geograafilise kasvualaga¹, selleks oli algselt Põhja-Aafrika, Lähis-Ida, Araabia poolsaar ning Lõuna-Aasia², mille piires on taime kasutus laialt levinud kõigi kultuuride ja religioonide poolt, mis sellele alale jäävad. Seega on henna rituaalse kasutuse algus ebaselge, kuid näib olevat alati olnud seotud pühitsemise ja pidupäevade tähistamisega ning vaatamata religioossetele tseremooniatele nagu pulmad või usupühad, kujutab henna endast pigem kultuurist kui religioosset praktikat.²

2. Henna Heebrea Piiblis, Mišnas ja Talmudis

Judaismi ega ühegi teise tuntud usundi pühakiri ei näe etteega keela henna rituaalset kasutamist. Siiski räägivad viited hennale piibellikult kirjanduses selle aja israeliitide tutvusest taimega, samuti tunnistavad ajaloolised tekstid tõsiasja, et henna kasvas Iisraeli riigi alal. Viidatakse hennale kui healõhnalisele taimele, kuid märkmed selle kasutamisest kehakaunistusena puuduvad. Varaseim märged juudi hennatseremoonia kohta ilmub Vahemere piirkonnas keskajal. Henna kasutus nii igapäevase iluvahendina kui ka rituaalsetel eesmärkidel levib kiiresti kõikjal diasporaas ning muutub tähtsaks juutide rituaaliks, välja arvatud Ida-Euroopa kogukondades.³

Heebreakeelset sõna כֹּפֶר, *koper*, mida vaadeldakse henna taime vastena, on mainitud korduvalt Ülemlaulus kui hästilõhnava õitega põõsast.⁴ Täpsemalt, esimene mainimine ütleb: „12 Niikaua kui kuningas on lauas, lõhnab mu nardiõli. 13 Mu kallim on mulle mürrikimbukeseks, mis lebab mu rindade vahel. 14 Mu kallim on mulle hennapõõsa õisikuks Een-Gedi viinamägedelt.” (Ül 1,14), viidates ilmselt henna õiekobarale, mis sarnaneb kujult viinamarjakobarale jarääkidestõenäoliselt henna õite parfüümist, mitte taime kasutusele värvainena.² Samuti märgitakse hennat koos teiste healõhnaliste taimedega: „12 Suletud rohued on mu õeke, mu pruut! Suletud rohued, pitsoriga kinni

¹Sienna, lk 78.

²Alekand, lk 40.

³Sienna, lk 78 – 45.

⁴ Sõna on suguluses ugariti sõnaga *kpr* ja Heebrea Piibli arameakeelses tõlkes Pešittas esineva arameakeelse sõnaga *kupra* 'ga; (כּוּפְרָא); kreekakeelne Septuaginta kasutab sõna *kupros* (κυπρος); *cyprus* ladinakeelses Vulgatas; King James'i piiblitõlkes *camphire*. (Sienna, lk 44.)

pandud allikas. 13 Su väänded on granaatõunapuude aed valitud viljaga, hennapõõsaste ja nardidega – 14 nard ja safran, kalmus ja kaneel koos igasugu viirukipuudega, mürr ja aaloe koos kõige paremate palsamitega” (Ül 4,12-14). Ning veel: „11 Mina kuulun oma kallimale ja tema ihaldab mind. 12 Tule, mu kallim, lähme aasale, ööbima hennapõõsaste juures! 13 Hommikul vara lähme vaatama viinamägesid, kas viinapuu on pakatanud, kas pungad on puhkenud, kas granaatõunapuud õitsevad! Seal ma annan sulle oma armastuse!” (Ül 7,11-13). *The Henna Page*’i hennaentsüklopeedia lisab nendele salmidele 11. sajandi Prantsusmaa juudi õpetlase Rashi tõlgenduse: neis lõikudes on armastaja metafoorina kirjeldatud madalat, astlaliste okstega ja valgete õiekobaratega põõsast, mida kasvatati hekina viinamägede ümber kaitseks tuule-erosiooni ja loomade eest, kes kaitseb ja pakub oma armastatule varju. Esimesel aastatuhandel eKr seostati Kaanani Iisraelis hennat inimliku seksuaalsuse ja armastusega.¹

Teine, kuid oletatav viide hennale, seekord hennapasta kasutamisele kehakaunistusena, leidub Estri raamatus: „9 Tütarlaps meeldis temale ja leidis armu tema ees; ja ta tõttastemale andma iluravivahendeid ja kohast toitu, andis temale seitsevalitud teenijat kuningakojust ning määras temale ja tateenijaile parima paiga naistemajas.” (Est 2,9). Sõnatamruq etümoloogia ei ole suguluses Ülemlaulus kasutatud *kpr* omaga, mis muudab vanima võimaliku henna kehakaunistuse mainimise pelgalt oletuslikuks. Interpretatsiooni toetava allikana levib Kurdistani juutide seas suuline pärand, mille kohaselt hennatati Estrit enne Ahaserusega kohtumist – Estri vapruste mälestamiseks hennatatakse Estri raamatu sündmuste tähistamiseks mõeldud Puurimi püha eelõhtul kõik küla neitsid, et nad muutuksid sama kauniks kui Ester.² Rohkem vihjeid hennataimele piiblist leitud ei ole.²

Hennat on nimetatud Talmudis Niddah’ traktaadis³ loetelus koos teiste taimedega, kujutades endast Mishna Shevi’it traktaadi tsitaati, mis käsitleb Iisraeli riigi põllumajanduslikke saadusi ja nendega seotud kümnise maksmise seadusi.⁴

¹ The Henna Page – The Encyclopedia of Henna. <http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/growing/songofsongs.html> 5.05.2013.

² Sienna, lk 50 – 53.

³ Babylonian Talmud, Tractate Niddah. http://www.come-and-hear.com/niddah/niddah_8.html 6.05.2013.

⁴ Sienna 2011, lk 54.

3. Henna kasutamine rahvameditsiinis

Henna taime on juutide rahvameditsiin tundnud pikka aega. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*’i poolt Iisraelis 2006. aastal läbi viidud uuringus märgiti ära 246 juutide poolt ravi eesmärgil kasutatavat taime, neist 151 Jeemeni päritolu. Henna asetseb uuringu käigus ära märgitud tähtsamate taimede seas, välja on toodud taime lehe kasutamist haavade parandamisel, verejooksude ja seenhaiguste korral.¹ Tõendid erinevate taimede kasutamisest rahvameditsiinis leidub nii Heebrea Piiblis, klassikalises kirjanduses, araabia päritolu allikates kui muudes kaasaegsetes ajaloouringutes. Lisaks on traditsionaalselt henna raviomaduste all tuntud tema antibakteriaalset, põletikuvastast ja valuvaigistavat omadust.² Põliselt on taime kasutatud seenhaiguste, nakkuste, peavalu, liigesevenituse, paistetuse ja teiste nahaprobleemide, näiteks põletuse ja villide korral.³

Henna taime (*Lawsonia Interms*) kuivatatud lehtedest jahvatatud pulbri segamisel millegi hapu, tavaliselt sidrunimahla saadud pastat kasutati tekstiili ja nahakaupade värvimiseks, samuti iluvahendina juuste värvimiseks ja kehakaunistustena. Tema punast värvi peeti ilusaks.¹

Lisaks ravi- ja kosmeetilistele omadustele on henna taimele omistatud maagiline tähendus. Valgete õitega hästi lõhnava põõsa lehtedest, õitest ja seemnetest saadud õli kasutati Iisraelis piibli, Mishna ja Talmudi aegadel rituaalsetel eesmärkidel. Rahvalike uskumuste kohaselt kaitses henna üleminekusündmuse läbijat füüsiliste ja vaimsete kahjustuste eestmida võisid põhjustada deemonid, vaimud või kuri silm.⁴

¹Lev, Efraim. Ethno-diversity within current ethno-pharmacology as part of Israeli traditional medicine. – *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 2006.

²Sienna, lk 38.

³Alekand, lk 43.

⁴Sharaby 2008, lk 47 – 76.

II. Jeemeni juutide hennaga seotud rituaalid ja sündmused

1. Henna kasutamine igapäevase kosmeetikumina

Nii Jeemenis kui mujal diasporaas, kus hennat tunti, käis ta kaasas mitmete juudi elu sündmuste, enamasti üleminekusündmustega, nagu sünd, ümberlõikamine, haridussüsteemi sisenemine, täiskasvanuks saamine, pulmad ning lõpetades surmaga. Samuti kasutati seda erinevate pühade tähistamisega seoses ja õnnelike sündmuste puhul.¹ Ilmneb, et henna kasutus ei piirdunud sümbolse tähendusega pidupäevadel, vaid täitis ka igapäevase iluvahendi rolli mõlema soo esindajate jaoks – küünte, juuste, sõrmeotste ning käe- ja jalalabade toonimiseks naistel ning juuste ja habeme värvimiseks meestel. Hennat peeti ilu sümboliks.²

Henna kandis endas juudi kogukondades mitut tähendust, seejuures tuuakse välja tema kolm peamist funktsiooni: esiteks, henna jälge nahal peeti ilusaks, teiseks, hennat peeti kaitsvaks elemendiks, seda eelkõige üleminekuriitustel ning kolmandaks, henna abi ja teejuhina inimese ümberkujunemisel tema uude ühiskondlikku rolli.³

2. Pulmadele eelnev hennarituaal

Jeemeni juutide pulmakommete juurde kuuluv hennatseremoonia on juudi diasporaa kogukondade seas enimdokumenteeritud ja tänapäevases Iisraelis „traditsioonilise” rituaalina kõige sagedamini kasutatav⁴. On teada, et tänapäeval

¹Henna by Sienna – Yemen. <http://www.hennabysien.com/yemen.html> 5.05. 2013

²Sharaby 2006, lk 14.

³Sienna, lk 83.

⁴ Henna by Sienna – Yemen. Yemen. <http://www.hennabysien.com/yemen.html> 5.05. 2013

lääbiviidav tseremoonia erineb paljuski algsest¹, kuid ka algse rituaali kirjeldus varieerub erinevate uuringute lõikes.

Pulmad olid Jeemeni naise elu tipphetkeks, mil pruut nädalaid enne ja pärast tähtsat sündmust tähelepanu keskmes oli². Sündmus tähistas tüdruku saamist mehe naiseks ja kolimist enda vanemate juurest mehe perekonna juurde – seda üleminekut peeti noore abielluja jaoks ohtlikuks ajaks, mil ta rahvausukohaseltdeemonite, vaimude ja kurja silma poolt põhjustatud kahjustustele vastuvõtlikum oli.³ Rachel Sharaby sotsioloogiline uuring Jeemeni juudi pulmade hennarituaali kohta keskendub Sanaast pärit pruudi hennatseremoonia käsitlemisele, kuid märgib ära, et nädala jooksul läbisid hennarituaali nii peigmees kui pruut ja kombestik varieerus Jeemenis piirkonniti⁴.

Hennarituaal, mille eesmärgiks oli pruudi ettevalmistamine tema uueks elukorralduseks ja ühiskonna ootuste tutvustamine, toimus umbes nädal või rohkem enne pulmi ning koosnes neljast tähtsat üksteisele järgnevast toimingust. Neist esimene oli pruudi riietamine, mis viidi läbi selle jaoks ette valmistatud ruumis. Pruut riietati kuldsetesse, hõbedastesse ja punastesse toonidesse, ta ehiti hinnaliste ehetega ja talle pandi pähe teravatipuline, mustast riidest, tikandite, kivide ja helmestega kaunistatud peakate, mis kattis lauba ning ulatus õlgade ja kaelani. Ta lõhnastati roosiveega ja tema silmad värviti sinise *kohl*’iga. Kuivõrd rasedus, sünn ja emadus olid Jeemeni traditsionaalsetes kogukondades naiseks olemise aluseks, peeti pruudi jaoks suurimaks õnnetuseks viljatust, mistõttu sümboliseeris kogu pruudi ehtimine, sealhulgas riietus, selle tikandid ja värvid, samuti kõik hennatseremoonias kasutatavad sümbolid viljakust. Pruut ise oli selles rituaalis passiivses rollis, usaldades end kogukonna vanemate naiste kätte.

Tseremoonia jätkus rongkäiguga, pruut juhatati kahe kuni kuue talle kõige lähedasema naise saatel riietusruumist tema jaoks kaunistatud kohale, kus ta tseremoonia ajal istuma pidi. Protsessiooni saatsid laulud, löökpillid ja sugulaste rõõmuhüüded. Naised kandsid rongkäigu kestel valgust, õnne ja viljakust sümboliseerivaid elemente: küünlaid, viirukeid ja kausse munadega, seejuures

¹Sharaby 2008, lk 1.

²Druyan, Niza. Introduction. – *Nashim: A Journal of Jewish Women’s Studies & Gender Issues* Number 11, Spring 5766/2006, lk 5 – 7.

³Sharaby 2006, lk 76.

⁴*Ibid.*, lk 2.

kaussi hennaga kandsid vanemad naised. Serveeriti puuvilju, joogipoolist ning pähkleid.

Kolmanda toiminguna segas pruudile kõige lähedasem inimene rütmiliste löökpillimängu ja laulude saatel hennapasta, kuhu torgati aedruudi okstest kimp. Süüdati värvilised küünlad ja hennanõu kaeti tikitud kangaga. Algas uus laulude tsükkel, mille saatel rändas hennakauss tantsivate naiste käest kätte, alustades pruudi jaoks tähtsaimatest, näiteks tema emast ja peigmehe emast. Laulud olid sekulaarsed, kajastades Jeemeni naise igapäevast elukorraldust.¹

Rituaali haripunkt oli pruudi käte ja jalgade katmine hennaga, mis tähendas võimalike kurja silma põhjustatud kahjustuste ennetamist. Sanaa jõukamates peredes oli selleks otstarbeks palgatud professionaalne kunstnik. Kaitseks eelkirjeldatud kahjustuste eest maaliti pruudi laubale ja põskedele musta värviga jooni ja täppe.²

3. Pulmahenna mustrid ja tehnikad

Traditsiooniliste hennamustrite teema tekitab vaidlusi. Väidetakse, et esialgse kombe kohaselt ei tehtudki hennaga mustreid – värv kanti nahale ühtlaselt, värviti näiteks küüned ja sõrmeotsad.³ Teisalt väidetakse, et mustreid tehti ning Jeemenis olid need ainulaadsed, sageli laenatud Jeemeni juudi naiste tikanditelt, sisaldades maagilisi viljakussümboleid, mis on samuti tuttavad teistele Ida kultuuridele⁴: sõrmedel viljapead, vöödid ja mustriribad käelabal ning võrkjas muster küünarvart katmas; sarnased mustrid tehti jalalabadele.⁵ Levinud sümbolid olid kolmnurk, oga ja kolm täppi, maalitud musta, tumepruuni või punasena.⁶

Mis puutub tikanditesse, olid need oma tähenduslikkuse poolest välja teeninud nimetuse „naiste poeesia”, neisse lükiti mustrite keeles rahvajutte, vanasõnu, valme, laule, viise ja tantse; kujundused varieerusid vastavalt

¹ Seejuures tuleb märkida, et kirjaoskamatud Jeemeni juudi naised ei õppinud Toorat ega käinud sünagoogis ning religiooni valdkonda jääv ei kuulunud tavaliselt naiste pädevusse. Seega olid naiste laulud alati sekulaarsed. (Sharaby 2008, lk 80.)

² Sharaby 2008, lk 77.

³ Sienna, lk 76.

⁴ Sharaby 2008, lk 77 – 79.

⁵ Sienna, lk 89.

⁶ Sharaby 2008, lk 77 – 79.

piirkonnale ja tikkija varanduslikule staatusele. Motiivid olid geomeetrilised, koosnedes rahva seas kindlaid tähendusi omandanud kujunditest ning on lähedases suguluses pruudihenna omadega, kandes sarnaseid tähendusi.¹

Pulmapäeva hommikul kaeti pruudi käed ja jalad lõhnava seguga, mis muutis henna värvi tumedamaks. Usuti, et punased täpid nahal kaitsevad pruuti ja peigmeest ümbruses varitsevate ohtude eest. Henna värvi muutumine kuivast rohelisest pulbrist punaseks pasta jäljeks nahal sümboliseerib noorpaari üleminekut ühest etapist teise. Samuti on nahale jääv punane värv nagu abielupitser, värvi muutus peegeldas sümbolistlikult paari elus saabuvaid muutusi.²

Mustrid joonistas pereliige või jõukama perekonna puhul professionaalne kunstnik. Mõnedes kogukondades kanti henna otse nahale, tehnikad varieerusid puidust tiku ja šabloontehnika vahel.³ Sanaas ja selle ümbruses toimus pruudi hennaga kaunistamine mitu päeva. Keeruliste, eri tumeduse ja varjunditega mustrite jaoks kanti henna nahale mitmekihiliselt. Esimesel päeval kaeti pruudi käed ühtlaselt, teisel päeval joonistati nahale erinevaid mustreid, mida kaeti vahase seguga⁴, mille peale kanti teine kiht hennat. Eesmärgiga hennajälge tumedamaks, rohekasmustaks muuta, töödeldi joonistust aluselise seguga⁵, kuid hennatatud nahk vahakihi all säilitas siiski algse oranžikaspunase varjundi. Niisiis, kui segud maha võeti, jäid käed ja jalad kaunistatuks punakate mustritega rohekasmustal taustal.⁶

Küll aga leidis väljaspool Jeemenit juudi kogukondi, kus mustreid ei tehtudki, näiteks hennatseremooniatel Etioopias, Iraagis ja Kaukasuses kanti henna nahale ühtlaselt, ilma mustriteta.⁷

¹Guilat, Yael. Between Lulu and Penina: The Yemenite Woman, Her Jewelry, and Her Embroidery in the New Hebrew Culture. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* Number 11, Spring 5766/2006, lk 204.

²Sharaby 2008, lk 77 – 9.

³Sienna, lk 86.

⁴ Segu koostis: vaik, mürr, viiruk, oliiviõli, maarjas. (Sienna, lk 89.)

⁵ Segu koosnes ammoniaagist (*shaḏḏar*) ja kaaliumkarbonaadist (*ḥuṭma*). (Sienna, lk 89.)

⁶Sienna, lk 89 – 90.

⁷Sienna, lk 89 – 90.

4. Mikve ja menstruatsioon

Ülalkirjeldatud pulmatraditsiooniga käis kaasas *mikve*¹ külastamine ehk rituaalne kümblus, mis järgnes menstruatsiooni lõpule. See toimus pulma eelõhtul või paar öhtut enne pulmi ning sümboliseeris vaimse puhtuse saavutamist, pärast mida kanti nahale henna. Pulmale eelnes tähistas *mikvehetke*, kus naine võis tunnetada sümboolselt jumalikku kohalolu tema ühiskondliku rolli muutumise juures² ja tema valmisolekut abiellumiseks.³

Tuleb märkida, et *mikve* ei olnud ainult pruudi riituse osaks – Lõuna-Jeemeni piirkondadeskandsid naised hennat nahale pärast nende igakuist menstruatsioonile järgnevat *mikve* külastust, tume hennajälg nahal märkis nende rituaalse puhtuse perioodi algust⁴; jälje helenemine viitas tema menstruatsioonitsükli kulgemisele. *Mikve* kui spirituaalse puhtuse saavutamise vahend sümboliseeris ka siinjuutide jaoks staatuse muutust, üleminekut menstruatsioonifaasist, kus ta oli puutumatu ehk ebapuhas faasi, kus ta tohib jätkata seksuaalset suhet oma abikaasaga.⁵

5. Juudi usupühad

Jeemeni juudid kasutasid hennat erinevate usupühade ja õnnelike sündmuste tähistamisega seoses. Noam Sienna märgib oma uurimuses ära naiste poolt henna kasutamise enda kaunistamiseks näiteks lehtmajade püha ehk Sukoti ja Puurimi ajal⁶, kuid nendega seoses ei mainita henna religiooset tähendust. Siiski on hennakasutus ka neil sündmustel reguleeritud: märgitakse, et

¹*Mikve* – heebrea keeles veekogu, bassein. (Sirel, 82.) Rituaalne bassein teatud puhkude tarbeks, mis nõuavad rituaalset puhastumist. Naiste jaoks pulmadele eelnevalt ja pärast menstruatsiooni. (Jewish Women's Archive. Wengler, Beth. Mikveh. <http://jwa.org/encyclopedia/article/mikveh> 6.05.2013.)

²Kaplan-Mayer, Gabrielle. The Creative Jewish Wedding Book: A Hands-On Guide to New and Old Traditions. Jewish Lights Publishing, 2009, lk 113.

³Grenn, Deborah J. Metaforms of a Monotheistic Religion: The Menstrual Roots of Three Jewish and African Rites of Passage: Khomba, Bat Mitzvah and the Mikvah. – *Metaformia, a Journal of Menstruation and Culture*. <http://www.metaformia.org/articles/metaforms-monotheistic-religion/>. 21.03.2013, lk 11.

⁴Henna by Sienna – Yemen. <http://www.hennabysien.com/yemen.html> 6.05.2013

⁵Grenn, lk 10.

⁶Henna by Sienna – Yemen. <http://www.hennabysien.com/yemen.html> 6.05.2013

vallalised tüdrukud tohtisid ilustada ainult oma käelabasid, samal ajal kui abielunaistel oli õigus ka jalalabade hennatamisele.¹

¹Henna by Sienna – Yemen. <http://www.hennabysien.com/yemen.html> 6.05.2013

III. Jeemeni juutide hennatraditsiooni muutumine ajas

1. Jeemeni juutide hennatraditsioon tänapäeval

Rääkides tänapäeval Iisraelis või mujal elavatest Jeemeni juutidest, peetakse silmas Jeemenistemigreerunud juute või nende järeltulijaid, kuid kes seostavad oma identiteeti endiselt Jeemeniga. Jeemenisse on alles jäänud vaid väga väike juudi kogukond, mille moodustasid 2009. aastal alla 400 juudi.¹

Mitmete uuringute tulemused kõnelevad sellest, et traditsiooniline hennarituaal kogub läänelikus ühiskonnas, sealhulgas nii Iisraelis kui Ameerika Ühendriikides elavate noorpaaride seas nende Jeemeni identiteedi märkimiseks taas populaarsust ning seda saab osta kui teenust professionaalse rituaali läbiviija ehk vahendaja käest, kes on traditsioonilise tseremoonia sümboolikaga kursis ning vahendab seda kaasaegses ühiskonnas elavatele juutidele. Siiski erineb tänapäevane tseremoonia paljuski algsest, nii praktilise poole pealt, näiteks kestuselt kui tähenduslikkuselt.

Hennatseremooniade läbiviijate ülesanne on luua traditsioonilisele jeemeni kodule sarnase interjööri ruum ning viia läbi hennarituaal, mis kestab tavaliselt vaid ühe öhtu, arvestades kaasaegse noorpaari elutempot, kes ei saa endale tihti töökohustuste tõttu nädalaid kestvaid pulmi lubada. Öhtu jooksul kasutatakse traditsioonilisest rituaalist tuntud viljakuse sümboleid, viirukeid, küünlaid, trumme ja kaussi munadega.

Tänapäeval üheöhtusel Jeemeni stiilis hennariitusel ei eraldata enam mehi ja naisi, nagu varem Jeemenis, välja arvatud väga religioosete paaride puhul. Riituste ilme, mis erines varem Jeemenis piirkonniti, on nüüd ühetaolisele ülesehitusele taandatud, milleks kasutatakse pealinnast Sanaast pärit vormelit.

¹Jewish Virtual Library. Yemen.<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/Yemen.html>
6.05. 2013

Henna maagiline tähendus ei oma enam traditsiooniliselt tuntud olulisust. Punast värvi, mis varem sümboliseeris kaitset ja viljakust, nähakse nüüd pelgalt kaunistusena. Mustritel on ilustav otstarve ja need valitakse pigem visuaalse meeldivuse põhjal. Sageli värvitakse ilu otstarbel hennatamise asemel küüned punase lakiga. Nahale kantud henna, mis varem pidi pruuti terve üleminekuperioodi kestel kaitsma, pestakse tihti kohe pärast tseremooniat maha, kartusest riideid määrada või visuaalse hennajälje soovimatusest oma nahal pulmade ajal.¹

Iidne hennarituaal ei ole juutide elust kadunud, kuid on uues keskkonnas omandanud sünkretistliku mõõtme. Nende rituaalide käigus on osalejad mõjutatud nii ajaloolistest eelkäijatest kui kaasaegsest situatsioonist. See fakt muudab hennarituaali nii ajalooliseks kui kaasaegseks fenomeniks, mille tähenduses on rõhk ümber asetunud²: varem maagilist, kaitsvat ja õnnistavat tähendust omanud rituaali viiakse nüüd läbi kultuurilise identiteedi sümbolina.

2. Kombestiku muutumine osana sekulariseerumisprotsessist

Peatükis II esitatud traditsioonilise hennatseremoonia kirjeldus rääkis, et pulmadele eelnev hennatseremoonia oli pigem Jeemeni naiste jaoks tähenduslik spirituaalne rituaal, millele vastandus ülalkirjeldatud kaasaegses läänelikus ühiskonnas teostatava rituaali spirituaalse tähenduse langemine osalejate jaoks. Ühest küljest märgib võrdlus varasema ja tänapäevase rituaali vahel Jeemeni päritolu juudi naiste sekulariseerumise tendentsi.

Teisalt näitavad Jeemeni ekspatriantide seas läbi viidud sotsiaalsed uuringud³ naiste religioosses tegevuses osalemise kasvavat tendentsi. Kuivõrd Jeemeni traditsioonilises ühiskonnas olid naised kirjaoskamatud ja mõnevõrra allasurutud ühiskondlikul positsioonil, ei olnud neil võimalik osaleda religiooni praktiseerimisel⁴. Seevastu tänapäevases läänelikus ühiskonnas läbiviidavatel

¹Sharaby 2008. Lk 80 – 81.

²Sienna, lk 5

³Guilat, lk 198.

⁴Sharaby, Rachel. Looking Forward and Backward: Modern and Traditional Gender Patterns Among Yemenite Immigrant Women in Moshav. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*. Number 8 Fall 5765/2004, lk 37.

sünkretistliku mõõtmel saavutanud hennatseremooniatel osalevad naised võivad osaleda religioossetes tegevustes. Paljudel neist on olnud võimalus tegeleda Toora-õpingutega ja külastada sünagoogi¹, naiste osaluse kasv religioonivaldkonnas ei märgi sekulariseerumist. Kuigi statistika näitab, et paljud Jeemeni päritolu juudi naised kaasaegses läänelikus ühiskonnas ei pea end usklikeks, ei jää nad religioossetest praktikatest täielikult kõrvale ning protsentuaalselt on nende seas suurem osakaal end religioosseteks pidavaid juute kui teiste läänelikus ühiskonnas, sealhulgas Iisraelis, elavate juutide seas². Selline tendents võimaldab vaadelda varem naiste jaoks spirituaalsust esindavat, kuid vormilt sekulaarse hennarituaali tähenduse langust selle asendumisega religiooni praktiseerimise tõusmisena.

¹**Druyan**, Niza. Metamorphosis through Philanthropy: Yemenite Women in New York. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* Number 11, Spring 5766/2006.

²Jewish Women's Archive.**Sharaby**, Rachel. Yemenite Women in Israel: 1948 to the Present Day.<http://jwa.org/encyclopedia/article/yemenite-women-in-israel-1948-to-present-day> 6.05.2012.

Kokkuvõte

Juutide henna kasutamisega seostuvat traditsiooni tuntakse kõigis juudi diasporaa kogukondades, välja arvatud Ida-Euroopa juutide seas, mis on seletatav ühest küljest henna taime (*Lawsonia Intermiss*) kasvualaga ja teisalt asjaoluga, et ei Heebrea Piibel ega ükski teine juutide jaoks oluline tekst ei reglementeerinud hennamaalingute rituaalset kasutamist. Ajalooliste uuringute tulemustel on selgunud, et henna taime tunti, eelkõige ravimtaimena, juba enne Heebrea Piibli ja Mišna aega. Seega võib taime kasutust pidada pigem kultuuriliseks kui religioosseks praktikaks.

Jeemeni juudid kasutasid hennamaalinguid mitmete sündmuste juures, taimse värvivapasta kasutus võis olla nii rituaalne kui igapäevane. Neist tähtsaimaks ja tuntuimaks oli pulmadele eelnev hennatseremoonia, mida peeti pühaks toiminguks, mille kulgemisel peeti kinni kindlast reeglistikust ja kus henna maagiline tähendus etendas olulist rolli. Ilmnes, et henna oli kasutusel ka igapäevase iluvahendina juuste, naha ja küünte värvimisel ning lõhnataimena. Nendel juhtumitel ei räägitud hennast kui rituaalist.

Kaasaegsesse Lääne ühiskonda emigreerunud Jeemeni päritolu juudid on võtnud endaga kaasa traditsioonilise pulmaeelse hennatseremoonia, rituaalist on saanud nii vormilt kui tähenduselt uuele keskkonnale kohandudes sünkretistlik toiming – osalt on tähenduse muutuse põhjustanud selles osalejate sotsiaalne staatuse erinevus traditsionaalsest kontekstist, samuti on langenud henna traditsiooniliste maagiliste omaduste tähtsustamine.

Töös kasutatud teaduslike uurimuste tulemused nõustavad hennatseremoonia kui rituaali sünkretiseerumise tendentsiga, samas ei olda ühel meelel traditsiooni päritolu suhtes. Samuti on tekitanud vaidlusi maalingute rituaalse ja igapäevase kasutamise eristus ning maalingutena kasutatud mustrite olemasolu ja varieerumine, mis jätab ruumi antud teema edasiseks uurimiseks.

Kasutatud kirjandus

Alekand, Katrin. Kirjatud kehad ja kehakirjad. Tartu Ülikool, 2008.

Guilat, Yael. Between Lulu and Penina: The Yemenite Woman, Her Jewelry, and Her Embroidery in the New Hebrew Culture. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* Number 11, Spring 5766/2006. Lk 198-223.

Druyan, Niza. Introduction. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* Number 11, Spring 5766/2006. Lk 5-10.

Druyan, Niza. Metamorphosis through Philanthropy: Yemenite Women in New York. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* Number 11, Spring 5766/2006, lk 105-125.

Grenn, Deborah J. Metaforms of a Monotheistic Religion: The Menstrual Roots of Three Jewish and African Rites of Passage: Khomba, Bat Mitzvah and the Mikvah. – *Metaformia, a Journal of Menstruation and Culture*. <http://www.metaformia.org/articles/metaforms-monotheistic-religion/>. Vaadatud 21.03.2013.

Kaplan-Mayer, Gabrielle. The Creative Jewish Wedding Book: A Hands-On Guide to New and Old Traditions. Jewish Lights Publishing, 2009.

Lev, Efraim. Ethno-diversity within current ethno-pharmacology as part of Israeli traditional medicine. – *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 2006, lk 1 – 12.

Sharaby, Rachel. Intercultural Mediators: Women Organizers of Henna Rituals of Yemenite Jews in Israel. – Sociological papers. Between Traditions and Modernity: The Plurality of Jewish Customs and Rituals. Volume 13. Sociological Institute for Community Studies Bar-Ilan University, 2008, lk 74 – 88.

Sharaby, Rachel. The Brides Henna Ritual: Symbols, meanings and changes. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*. Issue 11, Mar2006, lk 11 – 42.

Sharaby , Rachel. Looking Forward and Backward: Modern and Traditional Gender Patterns Among Yemenite Immigrant Women in Moshav. – *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*. Number 8 Fall 5765/2004, lk 25 – 49.

Sienna, Noam. Old Patterns, New Skins: Jewish Henna Ceremonies and the Politics of Heritage. Brandeis University, 2011.

Sirel, Stanislav. Judiasmi taskusõnastik. Rakvere, 2007.

Elektroonilised materjalid

Babylonian Talmud: Tractate Niddah. http://www.come-and-hear.com/niddah/niddah_8.html 5.05.2013.

Dictionary of Spiritual Terms.

<http://www.dictionaryofspiritualterms.com/public/Glossaries/terms.aspx?ID=57> 6.05.2013.

Henna by Sienna. <http://www.hennabysien.com/index.html> 6. 05. 2013.

Jewish Virtual Library. Yemen.

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/vjw/Yemen.html> 6.05. 2013.

Jewish Women's Archive. Wengler, Beth. Mikveh.

<http://jwa.org/encyclopedia/article/mikveh> 6.05.2013.

Jewish Women's Archive. Sharaby, Rachel. Yemenite Women in Israel: 1948 to the Present Day. <http://jwa.org/encyclopedia/article/yemenite-women-in-israel-1948-to-present-day> 6.05.2013.

The Henna Page, The Henna Encyclopedia.

<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/growing/songofsongs.html> 5.05. 2013.

Zahavi – Clothing of Jews. <http://www.zahavi-ltd.com/127591/Clothing-of-the-Yemenite-Jews> 6.05.2013.

Henna tradition among Yemenite Jews

Summary

Henna paintings as a Jewish tradition are practiced in all the Jewish diaspora communities, except among the East-European ones which could be caused, firstly, by the growth area of the henna plant (*Lawsonia Intermsis*) and secondly, by the fact that the ritual use of henna is not brought under the regulations of the Hebrew Bible or any other Jewish scriptures. Historical researches have shown that the use of the plant has been known, above all, as herbal medicine already before the times of the Hebrew Bible and Mishna. Thus, the use of the plant could be seen rather as a cultural phenomenon than a religious practice.

The henna paintings were used by the Yemenite Jews during several events, using henna as a herbal dye served as ritualistic procedure, as well as daily cosmetic supply. The most important among ritualistic use of henna was pre-marital henna ceremony, considered a sacred procedure, followed certain rules and order of activities where the magical meaning of henna played significant role. However, besides the ritual use, henna appeared to be used as a daily cosmetic: a red dye for hair, skin, finger and toe nails, as well as a perfume. In these occasions the ritual meaning of henna hasn't been mentioned.

As a result of emigration, the Jews of Yemenite origin living now in Israel or Western countries have brought along their henna tradition. While adapting to its new environment, the ritual has changed by its form and meaning; it has become a syncretic procedure caused by the social and cultural change of its performers, as well as decrease of valuing the magical attribute of henna.

The results of scientific researches used in this thesis show solidly the tendency of syncretism in Jewish henna tradition, on the other hand, the origins of the ritual are still being discussed, also the difference between the meaning of ritualistic and daily use of henna and presence as well as variation of original patterns which enables further research on the subject.

Lisa 1

*Lawsonia Intermiss.*¹

The Henna Page © 2004

¹The Henna Page. The Encyclopedia of Henna.
<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/growing/songofsongs.html> 5.05. 2013.

Lisa 2

Jeemenimaakohale iseloomuliku välimusega traditsiooniline pruut pärast immigreerumist Iisraeli 20. sajandi keskel. Käelabadele ja sõrmedele on tehtud punastest täppidest ja mustriribadest koosnev hennamaaling.¹

¹ Henna by Sienna – Yemen. <http://www.hennabysien.com/index.html> 6.05.2013.

Lisa 3

Sanaast pärit noorpaar 1930. aastate algul – nii pruudi kui peigmehe sõrmeotsad on hennatatud, pruut kannab Sanaale iseloomulikku traditsioonilist peakatet.¹

¹Henna by Sienna – Yemen. <http://www.hennabysien.com/index.html> 6.05.2013.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maris Mäe
(sünnikuupäev: 25.02.1987)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Jeemeni juutide hennatraditsioon“, mille juhendaja on PhD Anu Põldsam
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10.05.2013